

ЕКОНОМСКА УЛОГА ДРЖАВЕ У ЗЕМЉАМА ПРЕЛАЗНОГ ПЕРИОДА

I Схватање класика марксизма о држави као економском субјекту

Питање улоге и значаја државе у социјалистичкој економији захтева пре свега потребно познавање суштине ових категорија, што нам олакшава приступ проблему. Држава као класна творевина друштва добија у свом историјском развоју посебне одлике и функције као социјалистичка. У овом стадијуму она губи класне компоненте и добија друге које је чине оруђем у рукама радничке класе. Држава постаје институција друштва која мења своју садржину кроз трансформације које обележавају пут њеног постепеног одумирања. С друге стране, социјалистичком друштву су својствени нови производни односи, начин производње и облик својине, односно социјалистичка економија са специфичним одликама историјски настаје смењујући претходну капиталистичку. Питање које се поставља односи се на улогу државе у новонасталој економској структури која почива на новим законима и принципима развоја.

Класици марксизма су се бавили питањем економске улоге државе и заступали мишљење о повезаности утицаја политичких и економских фактора, дајући при томе примарност овим другим. Истицали су активни утицај државе и осталих политичких фактора на економску базу друштва, при чему релативна самосталност државе у односу на економску основу одређује и изврстан степен независности њеног положаја и развоја⁽¹⁾. Маркс означава државу као концентрисану и организовану силу друштва која је у исто време и економска потенција⁽²⁾. Лењин заузима став да је „политика концентрисани израз економике“⁽³⁾, а Енгелс истиче тројаку улогу државе у економским кретањима: она може деловати у истом правцу и убрзавати економски развој, затим може деловати у супротном и тиме га успоравати и онемогућавати, и најзад држава може да одреди сасвим други правац развоја од постојећег⁽⁴⁾. Из наведеног става Енгелса види се да је он давао држави економски активну и трансформаторну улогу, дајући јој при том карактер битног економског чиниоца. У том смислу класици марксизма су истицали ову њену улогу при промени једног начина производње у други, односно при преображају друштва у нове институционалне облике. Тврђење Лењина да је „политика концентрисани облик економике“ имплицира пре свега узајамно, односно повратно дејство елемената наведеног односа.

У ком смеру ће утицај бити у извесном периоду јачи и делотворнији, зависи од практичних могућности и услова који су одређени степеном развоја производних снага друштва. Пренето у социјалистичке

(1) Жарко Булајић: „Економска улога државе“ и „Политичка економија социјализма“ Београд, 1966. г. стр. 173.

(2) Карл Маркс „Капитал“ I том Култура 1947. г. бир. стр. 635.

(3) Жарко Булајић, *op. cit.* стр. 174.

(4) Жарко Булајић, *op. cit.* стр. 174.

услове производње, Лењинова поставка подразумева претежнији утицај политичких облика и односа на економику, што је чини идеолошки концептуализираном. Период после социјалистичких револуција је још увек обележен политичким превирањима и акцијама, учевршћењем нове идеологије, организовањем власти радничке класе, што економска збивања чини њима подређеним. Константацију прихватамо у том смислу што је у овом историјском тренутку креирање базе под снажним утицајем политичких фактора и снага које су и позване да је организују на новим основама. Поставља се питање које су то основе? Оне су пре свега одређене и дате од стране снага које су припремиле и извеле револуцију, а после њене победе у свом политичком програму дале визију економско-политичког развитка друштва. У том моменту била је неопходна организована сила која би поставила темење новом економском систему, а то је једино била држава као оруђе у рукама радничке класе. Енгелс каже да сила, односно држава игра и „револуционарну улогу, да је она према Марксовим ријечима, бабица сваки пут кад старо друштво у својој утроби носи нов поредак, да је она оруђе помоћу којег друштвено кретање крчи себи пут и разбија укочене мртве политичке облике“ (5). Класици марксизма државу сматрају неизбежним средством промене начина производње при преображају друштвено-економске структуре. Методе путем којих држава врши подруштвљавање основних средстава су национализација и конфискација у свим привредним гранама. За период после социјалистичких револуција класици марксизма су предвидели да ће средства за производњу бити у државној својини, за коју Енгелс каже „државна својина на продуктивним снагама не решава сукоб, али она крије у себи формално средство, пут ка решењу“ (6). Узимање материјалних производних снага у својину држава чини у име радничке класе, и то је њен последњи самостални акт у својству државе. Она у том моменту није држава у класичном смислу речи, већ противречна појава јер почиње одмах да одумири. Њена даља егзистенција је процес њеног постепеног одумирања, који почиње постепеним преношењем економских функција на друштво, односно непосредне произвођаче, јер је то услов одумирања осталих државних функција. Поставком да је државна својина пут ка решењу, класици марксизма прејудуцирају и неке више облике својине који ће се појавити развитком друштва. Маркс и Енгелс говоре о асоцијацији произвођача мада не прецизирају време њеног настанка (7). То ће показати будућност друштва које се развија, а како свако има своје специфичне путеве, пракса ће моделирати одговарајуће облике и односе својине. Када говори о одумирању државе и организацији новог друштва Енгелс каже: „Друштво које ће изнова организовати производњу на основу слободне и једнаке асоцијације произвођача, пре-

(5) Friedrich Engels „Анти — Диринг“ Напријед, стр. 191.

(6) Исто, стр. 293.

(7) Жарко Булајић „Економска улога државе“ у „Политичка економија социјализма“ Рад 1966. стр. 210.

местиће целу државну машину тамо где ће јој тада бити место: у музеј старина, поред коловрата и бронзане секире" (8).

Поставља се питање какво ће место у изградњи друштва прелазног периода имати држава? Значај њене улоге потврђује став Енгелса у „Анти-Дирингу“ којим он истиче место државе у рушењу сваког друштвеног система и стварању новог. У том смислу и Маркс каже: „Између капиталистичког друштва и комунистичког друштва лежи период револуционарног преображаја првог у друго. Том периоду одговара и политички прелазни период, и држава тог периода не може бити ништа друго осим револуционарна диктатура пролетаријата"! (9) Из тога следи да на самом почетку развоја социјалистичког друштва држава добија значајну позицију коју она може, али и не мора задржати у будућности. Но, враћајући се на Енгелсов горе поменути став, можемо се осврнути на улогу државе у време првобитне акумулације капитала која је утирала пут новом друштвеном систему и начину производње. Као процес она је значила обезбеђивање потребног капитала и његово улагање и увећање као услов настајања нових продукционих односа. Начини одвијања овог ванекономског процеса били су различити за сваку земљу, а за Енглеску Маркс је истакао следеће битне компоненте: насилна експропријација сељаштва од земље, протекционистички систем, односно заштитне царине и колонијални систем. Маркс констатује да ови начини првобитне акумулације садрже у себи најбруталнију силу, чији је крајњи ефекат економске природе, то јест прелаз на нови начин производње (10). Држава потпомаже овај процес давањем субвенција, премија, гаранција и потпора капиталистима, као и државним поруџбинама. Развитком и стабилизовањем капиталистичког система улога државе се мења и добија субсидијеран карактер у економским збивањима. У либералном капитализму њена улога се не може свести на „ноћног чувара“, као што се некад истиче, јер самим прописивањем правног поретка она обезбеђује и штити адекватни економски развитак. Поред тога, у зависности од нивоа развитка материјалних производних снага, у овом периоду држава је предузимала извесне мере које су деловале и на економском плану. Регулисање радног законодавства, дужине радног дана, одређивање система царина, креирање пореске и финансијске политике, свакако је имало економске импликације. Водећи принцип „laisser faire — laisser passer“, неограничена приватна својина и велике могућности за оплођење капитала, остављали су избор капиталистима да улажу у привредне гране које доносе профит и садрже могућност експанзије. Вођење пак, привредних делатности које нису задовољавале овим захтевима, држава је узимала у своје руке, као и оне које су по својој природи морале бити централизоване. Овај однос привреде и државе либералног капитализма деловао је као нека врста савеза јер је омогућавао несметани и успешни развитак капиталистичког начина производње. У економској теорији то

(8) Фридрих Енгелс „Порекло породице, приватне својине и државе“ Култура 1946. стр. 178

(9) К. Маркс „Критика Готског програма“ Култура 1948. стр. 36.

(10) К. Маркс „Капитал“ I 1947. бир. стр. 635.

се рефлектовало у став да је уплитање државе у послове носилаца приватне својине економски без основа и чак политички неоправдано. Привредна питања и проблеми захтевали су и примали само приватну иницијативу за решавање. Међутим, посредна улога државе у сфери економских односа током прерастања капитализма у вишу фазу губи то својство и добија непосредан вид. То је период настанка и ширења централизације и концентрације капитала, односно оснивања првих акционарских друштава и монополских савеза. Ови процеси као почети подруштљавања капитала значили су нов правац кретања капиталистичког друштва који је захтевао прилагођавање променама и њихово усаглашавање са поретком. Економска криза 1929. године показала је немогућност њеног превазилажења дејством односа слободне конкуренције и применом додашњих метода у регулисању привредних токова. Улога државе престаје да буде посредна, она поприма непосредне облике који треба да омогуће несметано одвијање токова капиталистичке репродукције. Један део свога апарата она посвећује привреди и њеном праћењу и регулисању. У економским збивањима држава се појављује на тај начин у првом плану, а економска политика постаје значајан фактор регулисања привредног развоја. Најзначајнија мера којом држава регулише привредна кретања је национализација основних средстава за производњу и стварање државног сектора привреде. На тај начин подржављење средстава за производњу започето у капитализму и извршено у мањем или већем обиму, социјалистичка држава треба да доведе до краја.

II Улога државе у економији СССР-а

Пракса социјалистичких земаља даје различите примере функционисања привреде и зато се треба задржати на првом искуству које пружа развитак СССР-а. Да бисмо спознали улогу државе у одвијању привредних токова потребно је осврнути се на развој ове земље који је прошао кроз више фаза.

Прва, под називом „ратни комунизам“ траје у периоду од 1918—1921. године и њу карактерише доминација тзв. ратне привреде узроковане осиромашењем земље у рату и борбом против контрареволуције. То је период натуралне, централизоване привреде са владајућим системом реквизиције који преласком на програм НЕП-а 1921. год. бива замењен порезом у природи. Сам Лењин је сматрао да увођење НЕП-а представља назадовање и омогућавање присуства капиталистичких робних елемената, али га је истицао као неопходни програм. За СССР карактеристично је да су средства за производњу у државној својини која постоји у свим секторима и у складу с тим улога државе је доминантна у привредном животу што се огледа и у методу и карактеру планирања уведеним већ тридесетих година. У пракси од револуције до данас примењивала су се различита теоријска решења и концепти, најчешће у зависности од владајућег политичког става и циљева партије.

После програма НЕП-а водећи економисти, Преображенски и Бухарин заступали су различите ставове о економском развоју земље. Први је одлучно био против мера економске политике и захтевао је чисте привредне односе ⁽¹¹⁾. Истицао је присуство два система у економском животу: државно-социјалистички и приватно-робни. Њихова дејства се крећу у супротном правцу, а то потврђује и деловање закона социјалистичке акумулације као израза нових, и закона вредности као одраза старих производних односа. Бухарин се залагао за мере економске политике на свим пољима и за сарадњу свих сектора узимајући у обзир прелаз совјетске економије из једног стања у друго ⁽¹²⁾. Борба ових теоријских концепција водила се на политичком плану који је својом логиком једном од њих давао примат. Ставови Преображенског су били одбачени, а Бухаринове поставке прво су наилазиле на одобравање Стаљина, да би се и њих двојица на крају у својим схватањима разишли. Ново теоријско и практично питање — да ли дозволити и развити робну привреду — довело је до нових разлика у ставовима економиста. Једна група аутора указивала је на свестрану планомерност као основни регулатор привредних кретања. Друга, међу којима Лисинчкин и Леонтијев, мада нешто резервисаније, залажу се за деловање закона вредности ⁽¹³⁾. Румјанцев истиче као примарни циљ „осигурање реализације потпуног благостања свих чланова друштва и свестраног развоја личности, сваког од њих као услова развитка свих” ⁽¹⁴⁾. Валовој заступа став о деловању система економских закона. Бухаринова концепција била је једно време владајућа, до момента када Стаљин после Лењинове смрти истиче принцип повезивања сељаштва са државним предузећима на основу укидања приватне својине на земљи, за разлику од Бухарина који као метод овог процеса истиче развијање промета. То је довело до напуштања НЕП-а 1928. год., примене репресивних мера против сељака, увођења планирања и потпуне натурализације и централизације привредног живота. Период стаљинизма у СССР-у је синоним великог личног ауторитета и снажног државног, односно партијског утицаја на све сфере живота. После његове смрти 1953. год. долази до извесне либерализације и децентрализације у друштвено-економским односима, и то нарочито од 1958. године. Током свих ових година совјетски систем планирања, пролазећи кроз многе фазе усавршавао се да би данас представљао доминантни фактор у одвијању целокупне привреде. Још је Лењин планирање замишљао као општедржавно на научној основи сагласно деловању објективних законитости, при чему би принципи рентабилности и добити били руководиоци ⁽¹⁵⁾.

Дакле, можемо закључити да говорити о улози државе у економским збивањима у СССР-у значи говорити о разгранатом систему планирања привреде. Совјетски систем планирања садржан је у бројним инсти-

(11) Др Александар Ваџић „Робна привреда у СССР-у” трећи програм с. 76.

(12) Др Александар Ваџић, *op. cit.* стр. 76.

(13) Др Душан Чалић „Економски аспекти развоја савременог социјалистичког друштва” стр. 303.

(14) Др Душан Чалић, *op. cit.* стр. 304.

(15) Др Душан Чалић, *op. cit.* стр. 284.

туцијама одређеног облика и система рада. То су општесавезна и републичке државне планске комисије, планске комисије покрајина, области, градова и планска одељења рејона, и на крају планска одељења министарства, ресора и предузећа⁽¹⁶⁾. Совјетски аутора често истичу да је руковођење планирањем у надлежности народне скупштине и владе коју она образује. То из разлога што скупштина утврђује план народне привреде, усваја државни буџет, а влада се стара о остварењу плана. Овакво тврђење јесте тачно једино ако занемаримо бројне органе планирања и саму методологију и обратимо пажњу на почетне и завршне карике у изради плана везаним за највише државне органе.

Централизовани облик совјетског планирања у 1957 год. долази у нову фазу условљену достигнућим степеном развитка продукционих снага. То је година која означава почетак процеса децентрализације и то реформом у индустрији, грађевинарству и другим важним гранама привреде. Укинута су министарства индустрије савезног и републичког значаја и сужена је надлежност министарстава спољне трговине и саобраћаја. Извршеном променом је била обухваћена само организација планирања, измене су биле више техничког карактера јер су законодавни и извршни органи власти и даље имали одлучујућу улогу. Државни апарат управљања и даље се састоји од општесавезних органа (Госплан, Совјет народног хазјајства СССР, Гострој и министарства и ресори СССР), органа у савезним републикама (госпалани, планске комисије економских реона, савети народне привреде) и локални органи. Врховни орган је *ГОСПЛАН*, који је основан 1921. год. при Совјету рада и одбране, да би данас био орган владе. На основу програма КП-е директива партије и владе он саставља предлог плана развоја привреде, усмерава делатности Госплана савезних република, одређује правац привредног развоја уз њихово учешће и разматра поднете пројекте планова нижих органа, уз истовремену координацију територијалног и гранског аспекта развоја⁽¹⁷⁾. Апарат Госплана се бави сводно-синтетичким проблемима и билансима, и с друге стране секторским проблемима. Прву групу питања обрађују сводна одељења а другу секторска. Планске комисије економских рејона који обухватају привреде више република потчињене су Госплану исто као и Државна стручна комисија. Унутрашња структура госплана обухвата биро за цене, савет за изучавање производних снага, научно-истраживачке економске институте, центар машинских рачунара и државни комитет за секторе индустрије. Савезне републике такође имају своје госпалне, планске комисије крупних економских рејона, совнархозе (до 1965. год.), министарства и ресоре. Израда плана се састоји из више фаза: анализа извршења плана претходног периода, израда директива за будући перспективни план, израда првих пројеката плана а касније и дефинитивног, потврђивање плана од владе и скупштине и његово извршење⁽¹⁸⁾.

Од технике совјетског планирања битнија је свакако његова методологија и извори. У СССР-у се примењује у изради плана билансни ме-

(16) Др Душан Чобелић, „Планирање народне привреде” стр. 119.

(17) Др Душан Чобелић, „Планирање народне привреде” стр. 121.

(18) Исто, стр. 126.

год који подразумева праћење и конституисање квантитативних односа и веза у оквиру привредних сектора, између њих и између фаза друштвене репродукције⁽¹⁹⁾. Овај метод је средство да се за извршење одређеног планског задатка претходно поставе односи између грана привреде и размере у којима се крећу потребни субјективни и материјални фактори производње. Билансни метод омогућује рационалну поделу привредних извора и могућност обезбеђења превасходних потреба да би се поставке плана извршиле. Тако се врши проверавање реалности постављених задатака и циљева плана, а то значи омогућавање усклађеног развојка привреде и одговарајућих сразмера акумулације и потрошње. То се постиже изражавањем односа у друштвеној репродукцији и оних између сектора привреде квантитативним величинама које обезбеђују рационалне критеријуме при пројекцији плана. Врсте биланса су материјални (биланси производа и групе производа), вредносни (биланси новчаних прихода и расхода становништва, биланси благајне државне банке) и биланси радне снаге⁽²⁰⁾.

Интересантно је осврнути се на место тржишта у совјетском систему планирања, које је формирано под дејством више фактора као одраза специфичности постојећег начина производње. Први се огледа у последицама које потичу од претежно аграрне оријентације царске Русије са обимом размене који није дозвољавао ширење тржишта. Други се односи на стање после револуције када се приступило индустријализацији земље што није дозвољавало присуство тржишта које би подстакло производњу роба масовне потрошње и тиме нарушавало извршење циљева политике развоја земље. Трећи је представљен доминантним местом војне индустрије која је у дугом периоду времена захтевала централизацију средстава и програма развоја⁽²¹⁾. То значи да је административно-централистички метод планирања у СССР-у подразумевао ограничену улогу тржишта и нееластичан систем цена. Временом се мења основа оваквог планирања захваљујући развоју привреде и остварује се идеја дебиروقратизације која је у себи садржавала и захтев већег уважавања тржишног механизма. Тај период траје од 1957. год., са изменама које су у току.

Политика цена у СССР-у подразумева њихово образовање на основу једнообразног утврђивања трошкова по јединици производа. Цена роба које су произведене у државним предузећима или реализоване у државној трговини одређује држава, односно оне су планиране. Тиме се постиже да се изрази степен одступања цене роба у продаји од цене трошкова производње. У совјетској привреди производи имају карактер роба тек када добијају новог сопственика а то се постиже прелазом у индивидуалну својину и разменом између задруга и општина⁽²²⁾. Међутим, кад средства за производњу прелазе из једног у друго државно преду-

(19) Исто, стр. 139.

(20) Др Душан Чобелић, *op. cit.* стр. 141.

(21) Исто, стр. 164.

(22) Др Душан Чобелић, *op. cit.* стр. 168.

зеће, сматра се да не мењају сопственика и немају карактер робе. То утиче на ограничену улогу тржишта над којим доминира централни план. Цене само омогућују реализацију претходно сачињених обрачуна привредних јединица које на тај начин одређују потрошача и реализацију производа. То је у складу са критеријумима совјетског система привређивања: робна производња и натурална дистрибуција, који теоријски и практично неспојиви изазивају тешкоће у процесу репродукције. Појаве које то доказују су некурентна роба, повремене девалвације личних доходака и проблеми у размени са иностранством. То су узроци који су довели до идеје спровођења привредне реформе 1965. године. Уочене су негативне појаве у привреди као што је производња добара за којима не постоји адекватна тражња, која се нагомилала да би план био испуњен, низак квалитет а висока цена коштања производа, што се на националном плану рефлектује као снижење ефективности совјетске привреде и као пад стопе раста националног дохотка. У таквој ситуацији совјетски економиста Немчинов се залаже за увођење економских регулатора и критеријума, уважавање иницијативе произвођачко-потрошачких јединица, усклађивање друштвених интереса са оним у привредним организацијама и регионима, увођење друштвених фондова, нови систем информисања о производњи у сваком колективу и ширење привредног законодавства⁽²³⁾. Овакве иницијативе условљене резултатима привреде до тог периода започеле су привредну реформу која по речима Ситарјана „преображава систем планирања и руковођења народном привредом на основу јачања економских метода управљања, широког коришћења робно-новчаних полуга и материјалних стимула“⁽²⁴⁾. Мере примењиване од 1965. год. више нису само административне природе већ оне задиру и у суштину система, чија децентрализација и реорганизација значи уједно и увођење нових принципа и метода привређивања. Централно утврђени показатељи се смањују, натурални се замењују номиналним, а проширење права предузећа даје нову димензију њиховој улози у проширеној репродукцији. Ово нам указује на смањење улоге и домашаја државног апарата у привреди, мада централни план и даље постоји али мањег обима и мање детаљан у предвиђањима токова друштвене репродукције.

III Економска улога државе у развоју СФРЈ

У нашој земљи економска улога државе прати се од завршетка НОБ када се пролетаријат као владајућа класа учврстио у политичкој власти и када је извршено подржављење свих основних средстава. Државна својина овог периода појмовно је једнака друштвеној својини која представља вишу фазу њеног развоја. Почетак изградње југословенског друштва био је под идеолошким утицајем совјетског искуства. Подржављењем средстава за производњу уводи се централизован, дириговани начин руковођења привредом где доминира иницијатива државних орга-

⁽²³⁾ Исто, стр. 170.

⁽²⁴⁾ Др Александар Влашић „Робна привреда у СССР-у“ стр. 147.

на. Говорећи о односу развитка привреде и карактера власти, Кидрич каже: „Карактер привреде у процесу њеног развитка немогуће је одвојити од карактера власти. Питање о карактеру привредног и економско-друштвеног система, свуда, у свакој земљи и у свако доба најтешње је повезано с питањем о карактеру власти”⁽²⁵⁾. Приоритет државног система планирања условио је поделу државних предузећа на категорију савезног, републичког и локалног значаја. Она из исте гране делатности била су обухваћена генералним и главним дирекцијама, које су за рад одговарале државним органима одговарајуће надлежности. Државна привредна предузећа су доносила оперативне планове који су само били разрада основних планова, које су доносили државни органи планирања. Централни, основни план је за привредне јединице предвиђао детаљан план производње са утврђеним ценама за куповину репродукционог материјала и продају робе. Материјални трошкови, амортизација, платни фонд и акумулација су такође били унапред квантитавино одређени у маси и структури, као и токови дистрибуције производа. Највећи део акумулације узимала је држава путем система расподеле добити државних предузећа и пореза на промет. Државни планови су садржали планирање темпа раста и обима друштвеног производа, сразмера између одељака друштвене производње и њеног темпа и структуре. Овакав систем је условио стварање слоја бирократије, коју је још Маркс означавао као великог непријатеља радничке класе. Развој производних снага није ишао потребним и предвиђеним темпом јер је деловање економских закона било спутавано. То је довело до нове концепције основа друштвено-економског система који је у спровођењу од 1950—51. год. Напуштање централистичког руковођења привредним процесима имало је одраза и на базу друштва и на његову социјалну структуру. Увођење радничког самоуправљања Законом о управљању државним привредним предузећима и вишим привредним удружењима од стране радних колектива из 1950. године, пренело је иницијативу управљања привредом на радне колективе. Предузећа, односно радни људи у њима, постају субјекти друштвене репродукције са правом одлучивања о процесу производње и расподеле производа. Располагање вишком рада постаје право радних људи који га и стварају. Планови који се доносе су друштвени и самостални планови привредних организација. Улога државе у економском животу се смањује, она једино даје основни правац развоја привреде преко пропорција, а нешто касније преко економских инструмената у друштвеним плановима.

Промена односа својине и схватање друштвене својине као односа између произвођача истиче у први план радног човска и производну јединицу у којој он удружује свој рад. Нови систем значио је децентрализацију у систему руковођења економским процесима, у којима се, с друге стране, признаје и поштује деловање економских закона, мада у оквирима датих планом. Темељ нашег економског уређења је друштвена својина основних средстава и принцип самоуправљања у удруженом

(25) Борис Кидрич „Привредни проблеми ФНРЈ” Култура 1950. стр. 23.

раду. У том смислу 1963. год. је била значајна јер је Уставом за основу нашег друштвено-економског система прокламована друштвена својина, и с друге стране, од тада радна организација располаже својим дохотком, односно одлучује о његовој расподели, осим оног дела који припада заједници. Друштвена својина значи укидање приватне експлоататорске својине и представља основу нашег самоуправног система и израз је социјалистичких продукционих односа. Функција управљања основним средствима преноси се на непосредног произвођача. Средства за производњу се користе у друштвеној организацији рада у процесу који значи њихово подруштвљавање. Друштвена својина значи превазилажење и нестајање отуђења рада, односно значи спајање радника са средствима за производњу. Децентрализација система није искључила постојање плана и функцију државе у економским збивањима. Њену улогу данас у Југославији можемо сагледати кроз инструменте плана који садржи политику цена, политику инвестиција, спољну трговину, монетарно-кредитну политику и расподелу националног дохотка. Ту убрајамо и узимање дела дохотка радне организације. При овоме у виду имамо робну производњу, друштвену својину у облицима удруженог рада и самоуправљање као основу система. Глобално планирање укључује и функције и надлежности државног апарата које његову улогу чине више регулаторном у процесу друштвене репродукције где је одлучујућа иницијатива непосредних произвођача. Глобално планирање је индикација и усмеривач производне делатности предузећа. У њему се деловање економских закона одражава: 1. у области производње где се резултати предузећа огледају на тржишту, 2. у области цена које се формирају на основу понуде и потражње, а државни орган изузетно непосредно утиче на њихову висину, 3. у области расподеле фондова намењених личним дохоцима где држава одређује само минималне, јер њихова висина зависи од успеха предузећа⁽²⁶⁾. Минимум глобалног планирања обухвата: 1. планирање обима производње и њено кретање по основним привредним областима и грамама, 2. планирање основне расподеле које обухвата друштвену контролу над потрошњом, односно расподелу националног дохотка, основну расподелу инвестиција и регионални размештај производних снага, 3. планирање пропорција у трансакцијама са иностранством, тј. спољну трговину и платни биланс⁽²⁷⁾. Овим путем се жели постићи убрзани развој производних снага, равнотерни грански и територијални развитак привредних грана и несметано одвијање друштвене репродукције. Индивидуални планови производних јединица су у складу са друштвеним и у својим предвиђањима крећу се у оквирима датим у њему. С друге стране, основне организације удруженог рада су у планирању суочене са механизмом тржишта које је показатељ и реализатор успеха. Циљеви друштвеног плана остварују се мерама економске политике којих има више⁽²⁸⁾. Прво, путем финансијског система који предвиђа расподелу дохотка организација удруженог рада. Један део остаје на самостално располагање (лич-

(26) Др Велимир Васић „Економска политика Југославије“ стр. 146.

(27) Др Душан Чобељић „Планирање народне привреде“ стр. 268 и 269.

(28) Др Душан Чобељић, *op. cit.* стр. 281.

ни дохоци и фондови) а други одлази заједници по различитим основама. Она може при томе путем камата и пореза усмеравати коришћење средстава производних јединица у потребне сврхе. Друго, заједница врши кредитирање инвестиција, што укључује њихово усмеравање и успостављање планираних глобалних пропорција. Тежња је да се омогући већи доходак у макро и микро размерама, већа акумулација и нарочито њена мобилност. Улагање средстава привредних организација постиже се слободним формирањем камата које олакшавају или отежавају инвестициона улагања. Мада микро привредни субјекти имају данас већа права у доношењу инвестиционих одлука, економска политика мора адекватним инструментима усмеравати њихову инвестициону активност да би она била друштвено рационална. Треће, у политици цена, које, иако се формирају под утицајем понуде и потражње, познају и друштвену контролу. Она се огледа у обавези предузећа да пријави унапред повећање цена и могућност заједнице да утиче на висину цена. Уместо могућих директних интервенција, већи ефекат се очекује од посредног утицаја који се огледа у увозу дефицитних производа, коришћењу резерви, кредитној и пореској политици. Ту треба споменути дејство увођења пореза на промет и царина. У систему робне привреде активност производних јединица која завршну фазу има на тржишту, увек може бити заштићена и усмерена акцијом државних органа у циљу несметаног одвијања друштвене производње. Четврто, монетарно-кредитним и банкарским системом регулише се кретање кредита, брзина оптицаја новца и новчане масе. То су битни елементи стабилности структуре робне привреде и спречавања поремећаја дубљег дејства. Пето, спољнотрговинским и девизним режимом одређује се политика односа размене роба и услуга са иностранством, увоза и извоза роба и снабдевеност тржишта. Треба истаћи и споразуме и договоре о сарадњи између организација удруженог рада који стварају услове за заједничко деловање, и савремени систем информисања привредних јединица о новинама и достигнућима у области њихове делатности којима оне усаглашавају свој план производње. Основном расподелом националног дохотка преко друштвеног плана он се дели на фонд потрошње трудбеника у привреди, друштвене фондове и инвестиције. Њом се обезбеђује јединство и усклађеност између материјалне и вредносне структуре производње, расподеле, размене и потрошње. Обим инвестиционе делатности и потрошње битни за сваку заједницу одређени су овом расподелом.

Поставља се питање односа тржишта и плана у нашем систему. Робро-новчана организација привреде подразумева слободан промет роба и услуга и слободу избора потрошача у трошењу свог дохотка. Истовремено примењују се одређене економске мере од стране заједнице. У таквој структури најразвијеније је тржиште добара масовне потрошње, мање од тога тржиште репродукционог материјала а најмање инвестиционих добара. Скала је потпуно у складу са степеном интервенције инструмента плана и постојећим односима репродукције. Тенденција је у нашем систему да однос тржишта и плана буде усклађен у границама обостраног позитивног утицаја. Да би се то остварило поставља се пи-

тање: да ли друштвеним планом обухватити појединачан привредни процес или регулисати само основна кретања, односно дати основне пропорције уз садејство економских инструмената и тржишта⁽²⁹⁾. У пракси преовладава други принцип, па у складу с тим можемо закључити да је тржиште у свом функционисању слободног, а с друге стране контролисаног дејства. Систем планирања му не дозвољава стихијно деловање и води рачуна о оним која имају карактер показатеља негативних привредних кретања која су неизбежна у свакој привреди.

IV Теорија система у светлу будућности развоја социјалистичких економија

У економији социјалистичких земаља данас, поставља се питање међузвеза и склопа односа државе као институције и микро-економске структуре, а у оквиру тога нарочито узајамни утицај и зависност њихових привредних одлука⁽³⁰⁾. У савременој епохи када је развој производних снага друштва битно условљен науком и њеном применом, угрућени смо на други аспект поменутог питања. Да би развитак производних снага стално обезбеђивао адекватан напредак економске структуре друштва, захтева се виши ниво уређења планског система и његових метода што подразумева примену науке, односно њених најновијих достигнућа. То је повезано са процесом аутоматизације у производњи као резултата развијене технике, који у исто време захтева и изазива промене у економској структури. Долазимо до идеје сложених динамичких система чије је постојање императив савременог социјалистичког друштва. Они су резултат аутоматизације и примене технике, и њихово функционисање треба да иде правцем њене још веће примене и усавршавања у друштвеној производњи. Сложени динамички систем, се састоји од: 1. дефинисаног проблема и процеса, 2. избора циљева (техничких, тржиште, доходак), 3. синтезе система у најсврхисходнијој комбинацији делова, 4. анализе система, односно давања алтернативних решења, 5. избора оптималног алтернативног решења, 6. осигурања реализације одлука, 7. реализације пројекта⁽³¹⁾. Сложене динамичке системе чини национална економија и предузеће, где је оно уједно и подсистем у односу који иде линијом повратне спреге. Односи макро и микро економије граде одређену структуру у којој оне као делови имају посебне функције. Предузеће је сложени систем у двоструком смислу: зависан је од своје техничко-економске основе која је изражена као аутоматска техника, од економске суштине као што су индивидуалност и самосталност у робној привреди и зависан је од друштвених односа чији је основ удружење слободних креативних личности. Гледајући микро-економску јединицу у оваквом светлу можемо је анализирати у три односа: 1. гледамо однос научно истра-

⁽²⁹⁾ Др Душан Чобељић, *op. cit.* стр. 289.

⁽³⁰⁾ Др Душан Чалић „Економски аспекти развоја савременог социјалистичког друштва” стр. 16.

⁽³¹⁾ Исто, стр. 100.

живачког рада са удружењима радних организација, друштвеним организацијама, потребама комуна, република и федерације. Нас интересује принцип повратне спреге између научноистраживачког рада и радне организације у чијем се оквиру обавља. Принципи самоуправљања гледају се у склопу научноистраживачки рад — образовни процес. 2. Однос где је сарадник предузећа научноистраживачка и образовна установа на одређеном факултету. Ову сарадњу карактеришу два односа, један по принципу самоуправљања, који се огледа у заједничким органима, а други је тржишни однос наручиоца и извршиоца. 3. Однос привредног предузећа и научноистраживачке организације која може да врши и образовање, тј. однос наручиоца-извршиоца као два самостална тржишна односа. Поставке теорије система крећу се од дефиниције сложених динамичких система који су последица развоја науке као основне производне снаге, до унутрашње структуре, то јест начина функционисања. Систем повратне спреге омогућава да се у сваком моменту сагледа утицај одлука, метода и циљева једног система на други, као верификација функционисања система у целини. Динамичка повезаност система наводи на закључак да ће предузеће успешно планирати свој рад ако постоје фиксирани циљевни плана вишег система, односно националне привреде. Подизање опште и посебне продуктивности рада као услова развитка, захтева планирање у сложеном систему као што је социјалистичка економија. Подела на подсистеме у унутрашњој структури извршена је по степену интегрираности чинилаца који граде складну целину. Њиховим садејством систем ствара утицаје које прима други систем и одговара на њих. Систем повратне спреге показује и регулише неусклађености тако што даје могућности исправке. Подсистеми изражавају организације система на научним основама. Ред подсистема је чврсто повезан, а у међусобним односима већи је значај оних чија је интегрисаност сложенија и утицајнија. У нашим условима конституисање микро-економских јединица као сложених динамичких система биће једноставније код оних које су већег обима. С друге стране, национална економија развијаће се као сложени систем захваљујући све већој друштвеној подели рада. Развој теорије система може се сагледати у два правца: или ће се системи стопити у један са унутрашњом структуром научно базираном, функционисањем које иде ритмом дубоко интегрисане целине, или ће остати подела система (значи постоје и подсистеми) с тим да њихов однос иде ка таквом, да његова усклађеност једино може бити поремећена утицајима ван сложених динамичких система. У прилог првој могућности наводимо став Маркса о одумирању државе и стварању асоцијације произвођача на високом ступњу друштвеног развитка. То ће се постићи у моменту када се превазиђу услови који рабају три врсте алијенације које Маркс наводи: алијенација производа рада (као одузимање поседа), алијенација процеса рада (деперсонализација у процесу производње) и алијенације човека као људског бића, односно дехуманизације⁽³²⁾. Сложени динамички систем организован као асоцијација произвођача за

(32) Др Душан Чалић, *op. cit.* стр. 278

руководећи принцип имаће свестрани развитак радног човека и човека као друштвеног бића, коју ће с једне стране омогућавати висок степен аутоматизације у производњи, а с друге стране богатство друштва и његова оријентација ка увећању истог кроз личност сваког свог члана.

На основу разматрања улоге државе у неким социјалистичким економијама закључујемо да она још увек у њој има своје место већег или мањег значаја. Степен развијености самоуправљања код нас, као нове друштвено-економског система још увек тражи дејство државе као макроекономског субјекта, у регулисању привредних токова. С друге стране, политички услови друштвене репродукције имају утицај који не може бити занемарен. У складу са ставовима класика марксизма у будућности ће се створити асоцијације удружених произвођача које ће самостално одлучивати о битним односима који чине базу свих друштвено-економских кретања, што ће у исто време значити остварење поставке о одумирању државе као друштвене институције.

Емилија Петровић